

Хмельницький національний університет
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА ДИПЛОМНА РОБОТА

Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти

Рівень вищої освіти

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ УЧНІВСЬКОГО
КОЛЕКТИВУ ЯК УМОВИ УСПІШНОГО НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Назва теми

Галузь знань - 05 Соціальні та поведінкові науки

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність - 053 Психологія

Шифр і назва спеціальності

Шифр 20005

номер ІНП

Виконав(ла): здобувач(ка) 4 курсу, група ПП-20-1

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Вікторія ГУРО

Керівник: кандидат психологічних наук, доцент

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Зінаїда АНТОНОВА

До захисту допускаю:

Зав. кафедри психології та педагогіки
доктор психологічних наук, професор

Підпис

Таїсія КОМАР

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

10 червня 2024р.

Хмельницький, 2024

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

Освітній рівень Перший (бакалаврський)

Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма Освітньо-професійна програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології та педагогіки

 Таїсія КОМАР

протокол №5 від 14 грудня 2023 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ ДИПЛОМНУ РОБОТУ

Вікторія ГУРО

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ здобувача

1. Тема кваліфікаційної дипломної роботи: «Особливості психологічного клімату учнівського колективу як умови успішного навчання під час війни». Керівник кваліфікаційної дипломної роботи: Антонова Зінаїда Олександрівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент.
2. Затверджено наказом ректора університету від 15 лютого 2024 р. № 8
3. Строк подання здобувачем роботи на кафедру 10 червня 2024 р.
4. Вихідні дані до роботи: у роботі були використані наступні діагностичні методики: аналіз якості навчальних досягнень учнів (згідно результатів річного оцінювання з базових предметів в основній школі); анкета «Визначення психологічного клімату у класі»; методика оцінки психологічної атмосфери в класі А. Фідлера; соціометрія Дж. Морено в адаптації Я. Коломінського.
5. Зміст кваліфікаційної дипломної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1. Теоретичні підходи до вивчення структури психологічного клімату учнівських колективів, 1.1. Аналіз поняття, критеріїв та показників психологічного клімату колективу у науковій літературі, 1.2. Академічна успішність учня як показник його психічного благополуччя в класному колективі, 1.3. Основні шляхи та методи регулювання психологічного клімату в учнівських колективах в умовах війни, висновки до розділу, розділ 2. Практичне дослідження психологічного клімату учнівських колективів в умовах війни, 2.1. Організація та методика діагностичного етапу дослідження, 2.2. Дослідження особливостей академічної успішності учнів та рівнів психологічного клімату класних колективів, 2.3. Практичні рекомендації щодо формування сприятливого психологічного клімату в учнівських колективах під час навчання в умовах війни, висновки до розділу, висновки, перелік джерел посилання, додатки, додаток А «Анкета «Визначення стану психологічного клімату у класі»

Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень): 3 таблиці, 7 рисунків.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної дипломної роботи

Дата видачі завдання: 14 грудня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

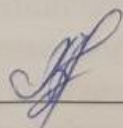
№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної дипломної роботи	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 01.10. 2023 р.	виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 01.12. 2023 р.	виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.02. 2024 р.	виконано
4	I розділ кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.03. 2024 р.	виконано
5	II розділ кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.04. 2024 р.	виконано
6	Загальні висновки.	До 01.05. 2024 р.	виконано
7	Оформлення кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.06. 2024 р.	виконано
8	Попередній захист кваліфікаційної дипломної роботи.	<u>23</u> травня 2024 р.	виконано
9	Захист кваліфікаційної дипломної роботи (відповідно графіку)	<u>18</u> червня 2024 р.	виконано

Здобувач

Вікторія ГУРО

Керівник роботи

Зінаїда АНТОНОВА

АНОТАЦІЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

Тема кваліфікаційної дипломної роботи «Особливості психологічного клімату учнівського колективу як умови успішного навчання під час війни»

Здобувач: Вікторія ГУРО

Керівник: Антонова Зінаїда Олександрівна

Кваліфікаційна дипломна робота включає 61 сторінку, 3 таблиці, 7 рисунків, 1 додаток. Перелік джерел посилання складає 50 найменувань.

Ключові слова: академічна успішність, групова взаємодія, емоційна згуртованість, підлітки, психологічний клімат, соціометрія.

Об'єкт дослідження: психологічний клімат в учнівському колективі.

Предмет дослідження: особливості взаємозв'язку між психологічним кліматом в учнівському колективі та ефективністю навчальної діяльності здобувачів освіти.

За результатами дослідження визначена необхідність у проведенні психологічних заходів для вивчення психологічного клімату в учнівських колективах. Розроблена методологія діагностики клімату для учнів основної школи (5-9 класи) на основі концепції відповідності основним тенденціям суспільного розвитку.

Одержані результати можуть бути використані у безпосередній роботі практичних психологів та педагогів закладів загальної середньої освіти.

Дипломник

Підпис

Вікторія ГУРО

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Дата подання кваліфікаційної дипломної роботи до захисту: 10 червня 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СТРУКТУРИ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ УЧНІВСЬКИХ КОЛЕКТИВІВ	11
1.1. Аналіз поняття, критеріїв та показників психологічного клімату колективу у науковій літературі	11
1.2. Академічна успішність учня як показник його психічного благополуччя в класному колективі	17
1.3. Основні шляхи та методи регулювання психологічного клімату в учнівських колективах в умовах війни	21
Висновки до розділу	29
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ УЧНІВСЬКИХ КОЛЕКТИВІВ В УМОВАХ ВІЙНИ	31
2.1. Організація та методика діагностичного етапу дослідження	31
2.2. Дослідження особливостей академічної успішності учнів та рівнів психологічного клімату класних колективів	35
2.3. Практичні рекомендації щодо формування сприятливого психологічного клімату в учнівських колективах під час навчання в умовах війни	44
Висновки до розділу	51
ВИСНОВКИ	53
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	55
ДОДАТКИ	60
ДОДАТОК А «Анкета «Визначення стану психологічного клімату у класі»	60

ВСТУП

Актуальність дослідження. Гострі політичні, економічні, соціальні та світоглядні зміни, що відбуваються в українському суспільстві, відображаються на настроях і самопочутті здобувачів освіти різних рівнів, в тому числі, на стосунках у конкретних учнівських колективах, впливають на взаємини школярів у період їх навчально-виховного процесу. Перед педагогами та психологами виникає безліч проблем, пов'язаних із формуванням особистості учнів та колективів закладів загальної середньої освіти. Важливим аспектом діяльності з розвитку колективу є формування сприятливого психологічного клімату класного колективу (навчальної групи), який суттєво впливає на успішність навчання, дисциплінованість та спрямованість учнів [6, с. 144].

Це завдання знаходиться в фокусі уваги сучасних вимог до розробки нових концептуальних та методичних основ забезпечення стабільності учнівського потенціалу, працездатності, підвищення ефективності та психологічного здоров'я здобувачів освіти в умовах тривалої економічної, політичної, соціальної кризи, пов'язаної з війною в Україні. Сприятливий психологічний клімат колективу класу в цих умовах стає важливим стабілізуючим та психотерапевтичним фактором.

Роль емоційно-духовної атмосфери в освітніх закладах відзначалася ще у роботах К. Ушинського, Л. Толстого. У 20-ті роки формуванню духу, стилю, настрою колективу велике значення надавали П. Блонський, А. Макаренко, С. Шацький. У 60-70-ті роки значний внесок у цю проблему зробили В. Сухомлинський, Я. Коломінський, Т. Конникова, Л. Новікова тощо. Проблема вивчення та формування психологічного клімату в педагогічних та виробничих колективах особливо інтенсивно досліджувалася у 70-80-ті роки [44, с. 18]. Фундаментальні розробки у цій галузі створили В. Бойко, І. Волков, А. Ковальов, Є. Кузьмін, А. Петровський, К. Платонов, Е. Свінціцький, В. Семенов, І. Шварц, В. Якунін та багато інших авторів. Значна увага науковців щодо цієї проблематики обумовлена тим, що особисте глибоке

розуміння педагогами різних рівнів тенденцій, закономірностей та законів розвитку колективів навчальних груп і є тим одним з головних чинників, що зумовлює ефективність функціонування як окремих навчальних груп, так і позитивно позначається на розвитку суспільства загалом. Тому сучасні наукові дослідження зорієнтовані, переважно, на виявлення більш ефективних форм організації різних колективів, в тому числі учнівських (Т. Конникова, Л. Новікова, А. Мудрик, О. Богданова, І. Первін тощо); розробку принципів та методів стимулювання колективної діяльності (Л. Гордін, М. Шульц); розвиток саме виховних функцій певного колективу та самоврядування в ньому (В. Коротов); розробку педагогічного інструментарію щодо діяльності колективу (Є. Кузнецова, Н. Щуркова) [28, с. 87].

Поточні зміни в системі освіти України висувають на перший план питання подальшої наукової розробки теоретичних та прикладних аспектів проблеми оптимізації психологічного клімату саме в учнівському середовищі, особливо в умовах війни / воєнного стану. Згідно наукових досліджень, наразі відзначається певна кількість учнів, які не спроможні швидко та без психологічних утруднень адаптуватись до складної соціальної ситуації, пов'язаної з воєнними діями на території України. Відповідно, це відображається не лише на самопочутті та фізичному стані учнів, але й на якості засвоєння ним знань, його академічних успіхах, взаєминах з однокласниками, батьками та педагогами, на його поведінці, особливостях реагування на різні ситуації та особистісному становленні загалом [4, с. 25].

Різні аспекти проблематики оптимізації психологічного клімату в учнівському колективі були предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених (Ф. Олександр, Р. Бенедикт, Дж. Даллард, М. Мід, Н. Міллер, Р. Сірс, Т. Френч). Критерії виміру рівнів оптимізації психологічного клімату в колективі визначаються неоднозначно. Наразі недостатньо досліджені умови та психологічні механізми покращення цього явища на різних вікових етапах та у різних сферах життєдіяльності людини [17, с. 44]. Також мало розглянуті питання зовнішніх та внутрішніх чинників,

особливості впливу індивідуально-психологічних та особистісних характеристик суб'єкта на процес покращення психологічного клімату в колективі. Низка досліджень присвячена вивченню психологічного клімату в учнівському колективі (І. Варвара, М. Левченко, О. Мороз, Г. Панченко, В. Семиченко) [22, с. 70]. Вищезазначене вказує на те, що розвідка у сфері психологічної роботи стосовно впливу психологічного клімату на успішність навчання учнів є недостатньо обґрунтованою і малосистемною, а відтак, означена проблематика набуває актуальності та потребує особливого теоретико-методологічного та емпіричного дослідження.

Об'єкт дослідження: психологічний клімат в учнівському колективі.

Предмет дослідження: особливості психологічного клімату в учнівському колективі як умови успішного навчання.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та експериментальне дослідження впливу психологічного клімату колективу на ефективність навчальної діяльності учнів в умовах війни в Україні.

Завдання дослідження:

1) здійснити теоретичне дослідження феномену психологічного клімату в учнівському колективі **вивчення сучасних підходів до структури та регулювання психологічним кліматом в учнівських колективах (класах);**

2) **Теоретичний аналіз** особливостей психологічного клімату в учнівському колективі як умови успішного навчання.

3) **провести діагностику психологічного клімату та якості академічної успішності в учнівському колективі (класі); проаналізувати чинники, що впливають на стан психологічного клімату учнівського колективу;**

4)

4. розробити практичні рекомендації щодо покращення психологічного клімату в учнівському колективі для підвищення академічної успішності

Гіпотеза: **застосування практичних рекомендацій під час навчально-виховного процесу у школі сприятиме підвищенню рівня впливу психологічного клімату на академічну успішність учнів.**

Методи дослідження. Методологічною і теоретичною основою дослідження є концепція взаємозв'язку особистості та діяльності, теорії системного аналізу психічних явищ, системи загальнонаукових та математичних методів. Основу дослідження складають: психологічна теорія особистості (Б. Ананьєв, Л. Виготський, С. Рубінштейн, К. Платонов); психологічної теорії діяльності (Б. Ломов, А. Шикун); розробки в галузі практичної психології та психодіагностики (А. Анастасі, А. Бурлачук, К. Леонгард, П. Шлаєн) [8, с. 188]. З метою діагностики нами були використані наступні методи дослідження:

- аналіз якості навчальних досягнень учнів (згідно результатів річного оцінювання з базових предметів в основній школі);
- анкета «Визначення психологічного клімату у класі»;
- методика оцінки психологічної атмосфери в класі А. Фідлера;
- соціометрія Дж. Морено в адаптації Я. Коломінського.

Практичне значення роботи полягає в тому, що доведено необхідність здійснення психологічних заходів, спрямованих на вивчення психологічного клімату учнівських колективів. Розроблено методологію його діагностики в період навчання учнів в основній школі (5-9 класи). На основі концепції відповідності основним тенденціям соціального розвитку суспільства розроблено методологію психологічного прогнозування майбутнього (проективного) стану психологічного клімату учнівського колективу та апробовано анкету-опитувальник «Визначення психологічного клімату у класі». Встановлено, що учнівські колективи (класи) з високими показниками якості психологічного клімату мають більш високу успішність, організованість, чіткі особистісні цілі, орієнтовані на постійне особистісне зростання, низьку конфліктність. Також запропоновано систему заходів, що дозволяють керівникам шкіл, вчителям, а також практичним психологам ефективно вирішувати питання покращення рівнів психологічного клімату у класах.

Експериментальна база дослідження. Практична частина нашого дослідження здійснювалася на базі комунального закладу загальної середньої

освіти «Ліцею № 2 Хмельницької міської ради». У діагностичному етапі дослідження взяли участь учні 5-6-х класів. Загальна кількість респондентів – 46 учнів (з них 26 дівчат та 20 хлопців). Дослідження проводилося у квітні – травні 2024 року.

Апробація результатів дослідження. Ключові результати наукового дослідження обговорювались на засіданні XII Всеукраїнської науково-практичної конференції в квітні 2024 року м. Хмельницького. У науковому збірнику «Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців» Хмельницького національного університету опубліковано тези на тему

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, переліку джерел посилань (50 джерел) та одного додатку. Загальний обсяг роботи представлений на 61 сторінці. Основний зміст викладений на 54 сторінках. Робота містить 3 таблиці та 7 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СТРУКТУРИ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ УЧНІВСЬКИХ КОЛЕКТИВІВ

1.1. Аналіз поняття, критеріїв та показників психологічного клімату колективу у науковій літературі

В даний час у нашій державі висуваються нові вимоги до якості освітньої діяльності загалом та до дитячих центрів у тому числі. Ці питання є предметом регулярного обговорення у наукових колах та серед практиків усіх рівнів освіти. Наголосимо, що основним завданням сучасної системи освіти є розвиток та формування всебічно розвиненої творчої особистості школяра.

Така обставина ставить перед педагогікою та психологією завдання розробити та науково обґрунтувати методику та технологію виховної роботи з учнівськими колективами. Ця робота можлива лише після глибокого теоретичного вивчення питань організації та формування психологічного клімату колективу. Варто зауважити, що за своєю структурою та призначенням дитячі об'єднання бувають різними: тимчасовими, шкільними, клубними, класними. Однак, незважаючи на суттєві зовнішні відмінності, серед цих груп існують загальні психолого-педагогічні риси та умови формування [12, с. 31].

Одним із ключових показників психологічної компетентності педагога виступає організація роботи щодо формування сприятливого психологічного клімату в учнівських колективах. Виходячи з даних роздумів, важливі завдання виховання можуть бути ефективно вирішені завдяки професійній організації життєдіяльності учнівського колективу (класу). Перебування саме у згуртованому колективі дає учням можливість набути досвіду у міжособистісній взаємодії, у груповому співробітництві, а також навчитися соціальної відповідальності. Цей досвід учні можуть отримати за умови

створення педагогом сприятливого психологічного клімату в учнівському колективі (класі) [1, с. 247].

Вивченням психологічного клімату колективу на етапі розвитку науки займалися Є. Боровець, В. Бойко, А. Ковальов, Н. Лисова, В. Панферов [1; 2]. Питанням організації та функціонування дитячих об'єднань присвячені дослідження О. Газман, Б. Гіндіса [3; 5]. Дослідження наукових праць засвідчило наявність широкої низки публікацій із проблематики формування позитивного психологічного клімату в учнів. Так, проблеми створення та підтримки сприятливого психологічного клімату в учнівському колективі (класі) представлені у працях зарубіжних науковців, зокрема: М. Барлінгейм, Р. Болуїс, Д. Гобкінз, Є. Маккі тощо. Дослідженню цього питання приділяли увагу відомі науковці, зокрема: Н. Анікеєва, В. Богданов, Л. Карамушка, О. Ковальов, Я. Коломінський, В. Леонтьєв, В. Семенов, Л. Шубіна тощо [14].

Аналіз психолого-педагогічних досліджень з питань психологічного клімату та його організації дозволив дійти висновку, що у науці описані загальні характеристики, як сприятливого, так і несприятливого психологічного клімату. Розглянемо їх докладніше.

Отже, сприятливий психологічний клімат передбачає доброзичливе ставлення учнів один до одного; присутність товариських стосунків, адекватної взаємної вимогливості, що визначає творчу ефективну діяльність особистості; взаємодопомогу у колективі; відкритість комунікацій та наявність позитивних емоцій від спілкування у межах одного колективу; комфорт та безпека; оптимізм; впевненість у собі, у своїх силах, можливостях; впевненість у підтримці зі сторони колективу; наявність можливості вільно та творчо себе висловлювати, а також реалізовувати власні потенційні здібності. Зауважимо, що сприятливий психологічний клімат здатний підвищити як продуктивність, так і ефективність трудової діяльності [15, с. 61].

Щодо несприятливого психологічного клімату, то він має протилежні характеристики, а саме: песимізм особистості; прояв неповаги та недовіри до членів колективу; демонстрація холодності та скритності у стосунках;

небажання виявляти власний особистісний потенціал; демонстрація дратівливості з будь-якого незначного приводу; конфліктність та напруженість у відносинах; небажання зрозуміти та прийняти іншу точку зору; прояв невпевненості; страху зробити помилку, страх покарання та неприйняття; надмірна підозрілість до членів колективу. Несприятливий клімат також на 20% знижує продуктивність і здатний спричинити порушення відчуття безпеки особистості [25, с. 224].

Однією з найскладніших сфер суспільної діяльності є колективна взаємодія, яка може бути реалізована в різних сферах діяльності особистості. Кожна з них має свої погляди, цінності, моральні та психологічні установки. Соціальні відносини мають певну динаміку, яка найбільш активно проявляється під час спілкування однокласників в учнівському колективі (класі). Учніський колектив привабливий для підлітків, оскільки він здатний створювати нові можливості вдосконалення своїх рис, враховуючи відносини, що формуються, з новими людьми, можливості самореалізації у соціально значимій для підлітка діяльності: спорті, виховній культурі, творчості, спілкуванні тощо. У цьому розвитку особистості учнів важливо орієнтуватися на створення максимально сприятливих умов соціалізації, навчання та виховання з урахуванням психологічних особливостей віку [33, с. 221].

Розглянемо критерії та рівні розвитку психологічного клімату учнівського колективу. В основу наших досліджень лягли праці В. Долганіної, яка у своїх дослідженнях виділяє критерії оцінки сформованості колективу учнів профільного класу, які використовуються для діагностики початкового рівня та відстеження динаміки формування учнівського колективу. Відповідно, критеріями є: сприятливий психологічний клімат, високий рівень соціально-психологічної адаптації у групі однолітків, ціннісно-орієнтаційна єдність, високий рівень мотивації вибору профілю навчання [7, с. 10].

Виходячи з вищевказаного, а також змістовного аналізу психологічного клімату учнівського колективу, нами були виділені наступні критерії формування психологічного клімату в учнівському колективі підлітків:

ціннісно-орієнтаційна єдність, міжособистісні та міжгрупові відносини, психологічний клімат у колективі, ступінь інтеграції групи, мотивація досягнення успіху у діяльності. Кожен із виділених критеріїв має високий, середній та низький рівень розвитку [49].

Отже, теоретичний аналіз літератури з проблеми дослідження дозволив нам виділити критерії та рівні сформованості психологічного клімату в учнівському колективі підлітків. Високий рівень сформованості учнівського колективу підлітків за критерієм «Ціннісно-орієнтаційна єдність» включає повний збіг оцінок та позицій, прояв симпатії до всіх членів учнівського колективу підлітків (однокласників), наявність стійкого навчального інтересу, високого ступеня організації взаємодії в учнівському колективі підлітків. Середній рівень – в окремих ситуаціях збіг оцінок і позицій з членами колективу; симпатія до членів учнівського колективу підлітків має вибіркового характер, навчальний інтерес має певну нестійкість у поглядах, в організації взаємодії учнівського колективу зазначаються епізодичні труднощі. Низький рівень – повна розбіжність або частковий збіг оцінок та позицій між однокласниками, прояв почуття антипатії до переважної кількості членів учнівського колективу, відсутність або низька виразність навчального інтересу; в організації взаємодії учнівського колективу виникають регулярні проблеми [42, с. 142].

Критерій «Міжособистісні та міжгрупові відносини» включає наступну характеристику рівнів сформованості психологічного клімату в учнівському колективі підлітків. Високий рівень – взаємна готовність учнів класу до позитивної взаємодії; міжособистісна привабливість більшості членів колективу, дружні стосунки з усіма членами учнівського колективу підлітків, наявність лідера, що приймається та схвалюється, позитивна динаміка у сфері інтелектуально-ділових та емоційних переваг, повна задоволеність кожного учня своїм соціометричним статусом у групі однолітків.

Середній рівень – демонстрація готовності близько 50% учнів класу до позитивної взаємодії; міжособистісна привабливість близько 50% членів

колективу, дружні стосунки з багатьма членами учнівського колективу підлітків, наявність прийнятого та схвалюваного багатьма учнями класу лідера, відзначається невелика динаміка у сфері інтелектуально-ділових та емоційних уподобань, задоволеність близько 50% учнів своїм соціометричним статусом у групі однолітків.

Низький рівень – демонстрація менше 50% класу готовності до позитивного типу взаємодії; міжособистісна привабливість менше, ніж 50% членів колективу, дружні відносини лише з окремими членами учнівського колективу підлітків, наявність прийнятого та схвалюваного окремими учнями групи лідера, відзначається менш, ніж у 50% учнів задоволеність своїм соціометричним статусом у групі однолітків [19, с. 242].

Наступний виділений нами критерій «Психологічний клімат у колективі» включає наступну характеристику рівнів. Високий рівень – відзначається стійкий рівень позитивного групового настрою, наявність сприятливих умов для самовдосконалення та саморозвитку, високий рівень стресостійкості особистості. Середній рівень – позитивний характер групового настрою має нестійке значення, часткові умови для самовдосконалення та саморозвитку, середній рівень стресостійкості особистості. Низький рівень – присутність негативного групового настрою, немає умов для самовдосконалення та саморозвитку особистості, низький рівень стресостійкості особистості.

Критерій «Ступінь інтеграції групи» включає таку характеристику рівнів: високий рівень – відзначається внутрішня єдність усіх членів учнівського колективу, що проявляється у внутрішньо-груповій ідентифікації, згуртованості, прояві об'єктивності в будь-якій спірній ситуації, прийнятті повної відповідальності за успіхи та невдачі у спільній діяльності, також діагностується максимальний рівень сумісності з іншими членами учнівського колективу у спілкуванні та діяльності. Середній рівень передбачає близько 50% від загальної кількості всіх учнів класу внутрішньої єдності, що виявляється у внутрішньо-груповій ідентифікації, згуртованості; у деяких ситуаціях прояв об'єктивності у покладенні та прийнятті відповідальності за невдачі та успіхи у

спільній груповій діяльності, також діагностується середній рівень сумісності з іншими членами учнівського колективу у спілкуванні та діяльності. Низький рівень – менше 50% від загальної кількості всіх учнів класу внутрішньої єдності, що виявляється у внутрішньо-груповій ідентифікації, згуртованості, низькій об'єктивності у покладенні та прийнятті відповідальності за успіхи та невдачі у спільній діяльності, а також у спілкуванні та діяльності відзначається низький рівень сумісності з іншими членами учнівського колективу.

Критерій «Мотивація на досягнення успіху в діяльності» включає наступну характеристику рівнів. Високий рівень діагностується у тому випадку, якщо група позитивно чи достатньо високо мотивована на успіх у діяльності. Середній рівень – група недостатньо мотивована на отримання позитивних результатів. Низький рівень – група слабо чи негативно мотивована щодо отримання позитивних результатів у діяльності [29, с. 10].

Водночас, процес формування сприятливого психологічного клімату в учнівському колективі підлітків включає наступні компоненти: когнітивний, емоційний та поведінковий [10]. Розглянемо кожен із них більш детально.

Отже, когнітивний компонент вказує на здатність до рефлексії, можливість передбачення того, як можуть будуватися взаємини в учнівському колективі підлітків, узгодженість усередині своєї групи, а також взаємодія з іншими групами. Поведінковий компонент вказує на вибір стратегії поведінки, в якій виявляються формально-динамічні характеристики довіри, взаємодії та вибірковості. В результаті кожної ситуації взаємодії, учні класу отримують новий досвід, який може вплинути на зміну та трансформацію попередніх установок. Емоційний компонент передбачає емоційно-ціннісне ставлення до себе (самовагу, самоприйняття) та інших людей. Водночас, ставлення до себе формується через ставлення до іншої людини, в якій ця інша є найбільшою цінністю зі своєю неповторністю та унікальністю. Емоційний компонент проявляється також у переживаннях, що супроводжують діяльність [7].

Таким чином, вивчення теоретичних підходів до проблеми формування сприятливого психологічного клімату в учнівському колективі підлітків

дозволило нам виділити рівні та їхні параметри (високий, середній, низький) і критерії, що визначають якісні характеристики сформованості учнівського колективу підлітків.

1.2. Академічна успішність учня як показник його психічного благополуччя в класному колективі

Одним із основних завдань реформування системи освіти є цілеспрямований розвиток особистості здобувачів освіти відповідно до їхніх інтересів, потреб та індивідуальних особливостей, а також вимог соціуму. Для вирішення цього завдання необхідне забезпечення успішної соціалізації учнівської молоді, створення сприятливого психологічного клімату в колективі та умов прояву активної життєвої позиції, ініціативи, самостійності, формування навичок здорового способу життя. Формування сприятливого психологічного клімату вимагає розуміння психології людей, їх емоційного стану, настрою, душевних переживань, хвилювань, стосунків один з одним [9, с. 47].

Освіта у школі є важливим етапом процесу загальноосвітньої підготовки молодого покоління. Навчання – цілеспрямований процес організації та стимулювання навчальної діяльності, які навчаються з оволодіння ними знаннями, вміннями та навичками, розвитку їх творчих здібностей. Процес навчання – один із головних процесів, які становлять цілісний педагогічний процес. У сучасному розумінні для процесу навчання характерні двосторонній характер, спільна діяльність педагогів та учнів при настановній ролі педагога, спеціальна планомірна організація та управління, цілісність та єдність, відповідність закономірностям вікового розвитку учнів, управління розвитком та вихованням учнів [21, с. 293].

Навчальний процес у закладах загальної середньої освіти, як і в будь-якій іншій педагогічній системі, відбувається в умовах спільної діяльності учнів та вчителів. Здобувач освіти виступає не як пасивний об'єкт педагогічного

управління, а як суб'єкт пізнавальної діяльності, який своєю активністю значною мірою визначає результати навчання [16, с. 238].

Проблемі підвищення якості на всіх рівнях навчання та виховання учнівської молоді приділяється дуже велика увага. Поняття «якість» може інтерпретуватися як абсолютне, так і відносне. У щоденному житті якість використовується, переважно, як поняття абсолютне і є найвищим стандартом, який неможливо перевершити. Якість як відносне поняття має два аспекти. Перший – це відповідність стандартам; другий – відповідність запитам споживача [18, с. 181]. Таким чином, якість навчання можна визначити як ступінь відповідності результатів навчання заздалегідь поставленим завданням, спрямованим на задоволення, як державного та громадського замовлення, так і індивідуальних потреб учнів. Такий підхід дає можливість зіставляти сформовані під час навчання компетенції з розвитком професійного та особистісного потенціалу учнів.

Якість навчального процесу визначається внутрішніми та зовнішніми критеріями. До внутрішніх критеріїв якості процесу навчання належать успішність навчання та успішність, а також якість знань та ступінь напрацювання умінь і навичок, рівень розвитку учня, рівень його навченості. До зовнішніх критеріїв ефективності навчального процесу відносять: ступінь адаптації учня до соціального життя; темпи зростання процесу самоосвіти як пролонгований ефект навчання; рівень освіченості чи професійної майстерності; готовність підвищувати освіту. Якість навчального процесу характеризується також такими показниками, як якісний склад педагогів (вчителі вищих категорій, педагоги з науковими ступенями), показники матеріальної бази освітнього закладу (обсяг бібліотечного фонду, кількість комп'ютерів, оснащеність навчальних аудиторій), показники побутових умов для учнів тощо [20, с. 50].

Однією з основних вимог до систем якості є вимір параметрів якості, в нашому випадку йдеться про вимірювання рівня знань учнів. Традиційно рівень знань здобувачів освіти вимірюється оцінкою чи балом успішності. Класична

схема оцінки успішності учнів заснована на прийомі контрольних робіт, проміжній семестровій, річній атестації, захисті творчих проєктів (робіт) тощо [13, с. 32].

Таким чином, підвищення якості навчання було і є одним із основних завдань будь-якої освітньої системи. Однак, у існуючій психолого-педагогічній літературі немає загальноприйнятого визначення поняття «якість процесу навчання». Водночас, багато педагогів справедливо зауважують, що підвищення якості навчання можливе за рахунок активізації пізнавальної діяльності учнів, їхньої самостійної роботи, за рахунок удосконалення технологій та методів викладання різних дисциплін, залучення учнів до дослідницької діяльності тощо. Також якість навчання, зазвичай, оцінюється за набутими учнями у процесі навчання знаннями, сформованими уміннями та навичками. В освітніх системах проблема якості навчання вирішується за допомогою педагогічних впливів на школярів, але недостатньо враховуються психологічні чинники, які є значним резервом підвищення якості навчання та підготовки фахівців у різних освітніх системах [23, с. 48].

Сформованість психологічного клімату є одним із компонентів якості навчання. На жаль, розвитку цієї складової якості приділяється недостатньо уваги тоді, як процес формування психологічного клімату слід розпочинати з моменту вступу учня до школи чи зміни класного колективу. Одним із перших розкрив зміст психологічного клімату В. Шепель. Психологічний клімат, на його думку, – це емоційне забарвлення психологічних зв'язків членів колективу, що виникає на основі їх близькості, симпатії, схожості характерів, інтересів, схильностей. У різних джерелах можна зустріти різні визначення «психологічного клімату»: у психологічному словнику дається таке поняття психологічного клімату – якісна сторона міжособистісних відносин, що проявляється у вигляді сукупності психологічних умов, які сприяють чи перешкоджають продуктивній спільній роботі і всебічному розвитку особистості групі [24, с. 98].

На думку В. Машкова, психологічний клімат – це складова у трудовому колективі емоційна атмосфера, комфортна чи дискомфортна для його членів. К. Платонов та Г. Голубєв пропонують наступне визначення: психологічний клімат – це міжособистісні відносини, типові для трудового чи навчального колективу, які визначають його основний настрій. Психологічний клімат проявляється у таких групових ефектах, як: згуртованість; взаємна сумісність; стан рівня ідентифікації, що розуміється як свідоме, внутрішньо мотивоване прийняття цілей членами групи, її цінностей та норм групового життя [26, с. 921].

Управління психологічним кліматом включає здійснення наступних заходів: управління процесом формування змістовних психологічних компонентів клімату (норм, очікувань, цінностей, установок, традицій, групової думки та настрою); оптимальний добір, розміщення та добірка активу учнівського колективу; опора на найбільш авторитетних, активних членів групи; попередження та вирішення міжособистісних конфліктів [43, с. 34].

Співвіднівши специфіку учнівського колективу із зазначеними особливостями психологічного клімату, можна сформулювати таке визначення: психологічний клімат учнівського колективу представляє стан групового настрою та якісну сторону міжособистісних відносин усередині групи, що проявляються у вигляді сукупності психологічних умов, які сприяють або перешкоджають навчанню, продуктивній спільній діяльності та всебічному розвитку особистості [27, с. 32].

Загальна освіта дуже впливає на психіку людини, розвиток її особистості. За час навчання у закладі загальної середньої освіти, за наявності сприятливих умов, в учнів відбувається розвиток усіх рівнів психіки. Вони визначають спрямованість розуму людини, тобто, формують склад мислення, що характеризує професійну спрямованість особистості. Необхідною умовою успішної діяльності учня є освоєння нових для нього особливостей навчання у школі, що усуває відчуття внутрішнього дискомфорту та блокує можливість конфлікту із середовищем. Протягом початкових класів створюється

учнівський колектив, де формуються навички та вміння раціональної організації розумової діяльності, усвідомлюється специфіка освітньої діяльності, виробляється оптимальний режим навчання, дозвілля та побуту, встановлюється система роботи з самоосвіти та самовиховання значущих рис особистості [50, с. 211]. Знання індивідуальних особливостей учня, на основі яких будується система включення його в нові види діяльності та нове коло спілкування, дає можливість уникнути дезадаптації та успішно сформувати учнівський колектив. Тому дуже важливим є перетворення учнівської групи на класний колектив зі сприятливим психологічним кліматом, в якому склалася система ділових та особистісних взаємин, що сформовані на високій моральній основі [48, с. 182].

1.3. Основні шляхи та методи регулювання психологічного клімату в учнівських колективах в умовах війни

В умовах війни в Україні важливим залишається проблема підтримки безпечного та комфортного освітнього середовища в навчальних закладах, зокрема напрацювання основних шляхів та методів регулювання психологічного клімату в учнівських колективах [31]. Тому далі ми розглянемо їх більше детально.

Перший спосіб – особистість вчителя, як приклад гармонійної людини, здатної до ефективної та цікавої взаємодії. Тому для того, щоб сформувати згуртований учнівський колектив, вчителю слід проводити постійну роботу над собою. Вона починається із зовнішнього вигляду. Охайна й акуратна людина знімає почуття тривожності в дітей. Підліткам особливо важливо бачити доглянутого вчителя, тому що цей критерій вони застосовують для того, щоб дати загальну оцінку особистості та охарактеризувати її. При емоційній взаємодії вчитель, насамперед, має бути щирим з дітьми. Він може говорити про свої почуття та емоції, як позитивні, так і негативні, але не у формі звинувачення. Гарний настрій – запорука здорового спілкування, побудови

конструктивних стосунків. Почуття гумору – помічник у багатьох скрутних ситуаціях. Вчителю варто дотримуватися того принципу, що немає хороших та поганих учнів, не можна ставити «кліше». Кожен підліток є унікальним, а класний керівник може допомогти розкрити цю унікальність. Таким чином, розпочнеться поступове формування згуртованості класу [47, с. 105].

У разі, якщо класний керівник проводитиме чіткий поділ між своїми учнями, колектив не стане згуртованим. Необхідно переконувати учнів у тому, що клас – це дружній колектив і кожна дитина робить свій внесок у його розвиток та підтримання атмосфери рівності. Ця установка проходитиме крізь усі методи формування сприятливого психологічного клімату групи підлітків. П'ятикласники та шестикласники особливо потребують відчуття своєї значущості. Підлітковий вік – це період, який знаменує перехід з дитинства в доросле життя, тому цінності, набуті у цей час, стануть фундаментом всієї системи ціннісної орієнтації згодом [34, с. 42].

Другий спосіб. Успішна взаємодія членів групи починається зі знайомства. Класний керівник знайомиться з учнями, котрі перейшли до п'ятого класу. Потрібно дізнатися якнайбільше інформації про своїх дітей протягом перших днів навчання [46, с. 170]. Є кілька способів зробити це:

- Проведення анкетування. В анкеті необхідно прописати питання та завдання, що відображають внутрішній світ та потреби дитини: її страхи, бажання, мрії, цілі, здібності. Ці дані важливі для того, щоб можна було визначити, як здібності та прагнення дитини можна реалізувати в колективі.

- Самопрезентація. Кожен учень може розповісти про себе, показати фотографії своєї сім'ї під час години спілкування. Після цього він може відповісти на запитання однокласників. Це дасть відчуття підлітку інтерес до своєї особистості і водночас дізнатися про приховані таланти інших учнів.

- Ігровий метод знайомства. Підліткам буде цікавий ігровий метод. Вони прагнуть стати дорослими, але за багатьма психічними та фізичними параметрами ще залишаються дітьми. Для проведення такого знайомства необхідно сидіти у колі. Це створить атмосферу довіри, сімейного кола. У

процесі подібної взаємодії можна дізнатися: яке ім'я краще для підлітка; особистісні характеристики: демонстративність / сором'язливість, відкритість / закритість; симпатії/антипатії учнів один до одного.

Третій метод – аналіз отриманої інформації. Регулювання ціннісних орієнтацій колективу через зміну відносин усередині нього. Після знайомства з класом стає очевидним розподіл ролей усередині групи. Якщо лідер не один, то це може вносити різноманітність у життя класу. Це відбувається лише за умови, якщо їхні цінності не суперечать одна одній [35, с. 105].

У групі підлітків виникають малі групи на різних підставах. Вони впливають на розвиток класу загалом. Завдання класного керівника – домогтися їхнього збігу, щоб групи з найвищими цінностями стали найавторитетнішими у класі. Іншими словами, необхідно забезпечити лідерські позиції дітям із високими морально-інтелектуальними цінностями. Для цього можна організувати діяльність, в якій така дитина зможе проявити себе та зацікавити інших. Класний керівник може відстежувати ситуації, коли за цими лідерами можна закріпити їхні ролі. Зміна офіційних лідерів – необхідний процес, але вони можуть завжди становити реальний актив класу. Це має відбуватися під час колективного обговорення, а чи не у формі наказу [41, с. 183].

Процес регулювання відносин учнів-підлітків проходить таким чином:

1) Класний керівник намагається, щоб групи класу, які володіють високими моральними цінностями, реальними досягненнями у сферах спорту, музики, навчальної діяльності, стали авторитетними. Це досягається шляхом організації відповідної діяльності.

2) Учні, чинять сприятливий вплив на інших, формують актив класу.

3) Формується реальний сильний актив за систематичної змінності офіційного.

4) Розвиток колективу призводить до того, що всі існуючі групи авторитетні, але кожна у своєму виді діяльності

Зміну психологічного клімату у класі можна буде відстежити за кількома параметрами:

Характер предметів, які учні приносять до школи. Підлітки хочуть зацікавити ними однокласників, тож важливо відстежувати, чим і яким чином вони це роблять.

Вибір неофіційних ролей. Кожен учень прагне себе виявити у певній ролі: «жарт», «розумник», «спортсмен» тощо. Можна виявити загальну тенденцію переважаючих ролей.

Загальний клімат колективу. Переважання усмішок, глузувань, підсміювання говорять про негативний клімат, підбадьорення, добрий сміх, мотивуючих закликів – про зворотне. У завдання класного керівника входить пошук значимої групи ізольованих дітей.

Четвертий спосіб – організація самоврядування. Класному керівнику важливо організувати спільну діяльність у класі, щоб запустити процес формування сприятливого психологічного клімату (театральний гурток, випуск класної газети; спортклуб, танцювальний клуб, музичну групу тощо) [39, с. 20].

Структура самоврядування визначається змістом цієї діяльності:

Суспільно-корисна діяльність. До неї входить чергування у класі та школі, підтримання порядку у кабінеті. Тут важливо наголосити на тому, що клас як колектив – це сім'я, клас як кабінет – це спільний будинок, який кожен може прикрасити. Взагалі облаштування та ремонт класу привчає підлітків до підтримки порядку в тому місці, де він проводить багато часу.

Суспільно – організаторська діяльність. У разі необхідності підібрати актив ініціативних дітей, які вміють організовувати інших, можуть повідомити важливу інформацію іншим, впоратися із загальними навчальними завданнями та взяти участь у різноманітних вікторинах та змаганнях.

Суспільно-самодіяльна діяльність. До цього активу краще залучити артистичних учнів, які можуть привносити цікаві творчі ідеї, а головне – реалізовувати їх. Праця таких учнів особливо важлива під час підготовки до загальношкільних концертів та виступів, або коли потрібно підготувати святкування заходів усередині класу.

Суспільно-інформаційна діяльність. Вона допоможе розкрити таланти допитливих та інтелектуальних дітей. Їхні комунікативні навички можуть бути не досконалими, але важливим є бажання їх покращувати, прагнення дізнаватися нове. Такі діти зазвичай знають багато про своїх однокласників, про інших вчителів, мають поверхневі знання про багато сфер життя. Вони можуть ділитися з іншими, створюючи газету, мотиваційні листівки, роблячи доповіді. У сучасному світі буде актуальним, якщо вони створять групи у соціальній мережі, членами якої будуть лише учні їхнього класу. Там можна розміщувати всі новини, що відбуваються в житті дітей, обмінюватися корисною інформацією, викладати відео та фотографії, улюблену музику класу. Це не лише згуртує, а й допоможе зберегти спогади про школу на довгі роки.

Класному керівнику варто пам'ятати, що стиль його керівництва та його прагнення організувати самоврядування перебувають у прямій взаємозалежності. Вчитель, що вміє сам захоплююче і просто підтримувати дисципліну у класі, зможе бути прикладом для своїх підопічних [36, с. 186].

П'ятий метод – участь у шкільних заходах та проведення спільного дозвілля. Найсприятливіший психологічний клімат у колективі – це мажорний та оптимістичний. Він може виникнути лише там, де є місце ігрової діяльності. Вона створюється так:

Спільна підготовка до шкільних заходів. У її процесі відбуваються багато курйозних ситуацій, які згадуються все життя. Це об'єднує, як учасників колективу, так і клас зі своїм класним керівником. Дуже важливо, щоб педагог не усувався, а брав безпосередню участь у підготовці. По-перше, він може дати хорошу пораду, спостерігаючи процес зі сторони, по-друге, зблизитися зі своїми учнями та продемонструвати їм свої навички та здібності, що підвищить його авторитет в очах підлітків.

Проведення свят усередині класу. Кожна сім'я має власні традиції, про які знають лише її члени. У кожного класу вони також можуть бути. Святкування днів народження кожного учня – це невід'ємна частина цього процесу. Важливо, щоб інформаційний актив вів список іменинників, самодіяльний

актив підготував цікаву програму свята, а організаторський підготував все необхідне для цього. Програма може бути складена відповідно до смаків та уподобань учня, про які клас вже повинен знати після ознайомлювальних розмов та анкетування першого навчального тижня.

Припустимо, що доведеться зіткнутися з небажанням займатися підготовкою, особливо в тому випадку, якщо вони не були привчені до цього у початковій школі. Але згодом це стане цікавим процесом. Для педагога головне – переконати своїх учнів, що подібне святкування буде цікавим для всіх і протягом року кожен зможе відчувати, як приємно бути іменинником у згуртованому колективі.

Крім днів народжень і календарних дат, що зазвичай святкуються, варто приділяти увагу національно-патріотичним святкам, знайомлячи таким чином з культурою та звичаями власного народу. Можна відзначати і маловідомі свята – День сім'ї, День сміху, День обіймів. Важливо вміти правильно організовувати їхнє святкування, оскільки в колективі підлітків може спонтанно виникнути хаос, коли діти не зможуть зайняти себе і почуватимуться зайвими. Тобто мають бути задіяні всі учасники групи. Для цього підійдуть конкурсні та ігрові методи взаємодії.

Екскурсії, прогулянки, відвідування заходів поза школою. Варто ретельно підходити до вибору місця та часу відвідування. Вони мають бути максимально цікавими та пізнавальними. Класному керівнику варто пам'ятати, що підлітки часто їздять на екскурсії за вказівкою батьків або просто провести час з однокласниками. Тому ми пропонуємо проводити анкетування та опитування, що їм хотілося б побачити саме зі своїм класом. Необхідно чергувати корисні та інформаційно навантажені екскурсії з розважальними походами у кіно, парк тощо. Обов'язково потрібно обмінюватися враженнями після та обговорювати почуте та побачене. Обмін емоціями – це короткий шлях до згуртування та встановлення довірчих відносин [38, с. 45].

Шостий метод – ведення діалогу усередині колективу. Підлітки повинні знати, що можуть винести будь-які проблеми та питання на спільній раді, яка

зазвичай проходить під час години спілкування. Спільне прийняття рішень, підтримка кожного члена групи навчатимуть їх успішній відкритій взаємодії. Однією з мотиваційних установок у разі може стати: «Проблему у взаєминах потрібно промовляти, а не замовчувати». Тільки так можна підтримувати сприятливий психологічний клімат всього колективу.

Діти можуть підтримувати зв'язок і поза школою (повідомлення, дзвінки, листування в соціальних мережах). Кожен педагог має право сам вирішувати, як йому проводити межі спілкування. Діти повинні бути інформовані класним керівником заздалегідь, якими способами йому краще підтримувати з ними зв'язок, з яких питань вони можуть до нього звертатися поза школою та в який час. Завдання класного керівника – зробити це максимально коректно, щоб учні не образилися, але усвідомили, що кожна людина має певні межі та рамки вільного часу, які потрібно поважати.

Окремий діалог варто вести з батьками, адже це невід'ємний елемент формування сприятливого клімату групи підлітків. Усі серйозні проблеми, що виникають із їхніми дітьми, мають бути донесені до них. Але в цій сфері взаємодії необхідно обмежитися інформуванням лише про ті ситуації, які не можуть бути вирішені без їхньої участі [37, с. 23].

Сьомий метод – навчання підлітків способам спілкування. Шостий метод відкриває нам важливий аспект формування сприятливого психологічного клімату в колективі – це вміння спілкуватися та вести конструктивний діалог. Ми хочемо розглянути цей процес докладніше і зрозуміти, як можна навчити дітей цієї навички. Класний керівник може влаштовувати дискусії на годині спілкування. Теми таких розмов мають бути цікаві всім учням класу. Наведемо невеликий перелік тем:

- 1) Стань цікавий собі та світу.
- 2) Навчися говорити так, щоб тебе слухали і вмій слухати сам.
- 3) Втілюй мрії разом та допомагай це робити іншим.
- 4) Усміхайся і даруй гарний настрій оточуючим.
- 5) Пізнай того, хто давно з тобою поряд.

Список може бути розширений, але його головна особливість у тому, що кожна тема акцентує увагу не тільки на саморозвитку, а й на пізнанні внутрішнього світу людей. Підлітки загострюють увагу на власних страхах та сумнівах. Вони вважають, що їхні переживання виходять за межі норми, і вважають, що впевненішим однокласникам не знайомі такі почуття. Взаємна комунікація допоможе зрозуміти, що картина світу не така, якою ми її бачимо. Вона постає нам у фокусі наших думок та уявлень. Підлітки можуть соромитися вступати у відкрите обговорення, тому педагогу і психологу варто продумати, які методи можуть застосовані, а головне – як включити учня у процес взаємодії з іншими.

Методи включення підлітків у розмову:

1) Задати питання чи дати право голосу. Обов'язково робити це в м'якій формі («Миколо, нам було б цікаво дізнатися про твою думку...»), «Катю, а як ти вважаєш...»).

2) Тягнути жереб, який визначає, хто сьогодні займатиме лідируючу позицію у розмові. Це означає, що вони надаватимуть право голосу іншим і коментувати їх відповіді коротко (згоду/незгоду) або розгорнуто.

3) Попросити учнів ставити запитання тим, чия думка для них є таємницею, тобто тим однокласникам, з ким вони найменше спілкуються. Педагогу обов'язково потрібно обґрунтувати своє прохання, переконавши, що це буде цікаво.

Важливо, щоб брали участь усі учасники групи. Підлітки, які бояться проявити ініціативу у спілкуванні, почуватимуться зайвими та звинувачуватимуть за те, що знову не можуть перебороти страх і сором. Порушення взаємовідносин із оточуючими створює передумови розвитку психоневрозу. Саме тому в школі можуть бути вжиті профілактичні заходи щодо запобігання виникненню подібних захворювань [44].

Висновки до розділу

У теоретичному розділі нашої роботи ми розглянули питання психологічного клімату колективу. Він є комплексною характеристикою психологічних відносин між учасниками групи, яка відображає загальний настрій, емоційний стан та взаємодію членів колективу. Критерії та показники психологічного клімату включають в себе різні аспекти, такі як: співробітництво, комунікація, рівень довіри, взаємоповага, конфлікти, відчуття безпеки та задоволення діяльністю. Ці показники можуть оцінюватися за допомогою анкетування, спостереження, інтерв'ю та інших методів дослідження.

Академічна успішність учня часто вважається одним з показників його психічного благополуччя у класі, але це не завжди єдина та найважливіша ознака. Важливо також звертати увагу на загальний емоційний стан учня, його ставлення до навчання, відносини з однокласниками та вчителем, а також на його самооцінку та впевненість у власних здібностях. Хоча академічна успішність може бути показником психічного благополуччя учня, важливо розглядати інші аспекти його життя та навчання для отримання повної картини.

В умовах війни регулювання психологічного клімату в учнівських колективах може вимагати специфічних підходів та методів. Основні методи включають:

1. Психологічна підтримка: забезпечення доступу до психологічної підтримки для учнів та вчителів, включаючи консультації, групові сесії та психологічні тренінги для ефективного управління стресом.

2. Створення безпечного середовища: забезпечення безпеки та захисту для учнів, вчителів та персоналу школи, включаючи заходи безпеки та евакуаційні плани в разі потреби.

3. Розвиток емоційної компетентності: впровадження програм розвитку емоційної компетентності, які сприяють розвитку навичок управління емоціями, соціальної взаємодії та розв'язання конфліктів.

4. Стимулювання позитивних відносин: підтримка позитивних стосунків між учнями, вчителями та іншими працівниками школи через спільні заходи, колективні проекти та співпрацю.

5. Інформування та комунікація: забезпечення відкритої та ефективної комунікації між учнями, педагогічним колективом та адміністрацією школи щодо поточної ситуації та заходів безпеки.

Ці методи допомагають зберегти психологічний комфорт та здоров'я учнівських колективів навіть в умовах складних суспільних обставин.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ УЧНІВСЬКИХ КОЛЕКТИВІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Організація та методика діагностичного етапу дослідження

У практичній частині нашої роботи ми застосовували загальнонаукові методи: теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення) та емпіричні (тестування, опитування). З метою діагностики були відібрані наступні методи дослідження:

- аналіз якості навчальних досягнень здобувачів освіти (згідно результатів річного оцінювання з базових предметів в основній школі);
- анкета «Визначення психологічного клімату у класі»;
- методика оцінки психологічної атмосфери в класі А. Фідлера;
- соціометрія Дж. Морено в адаптації Я. Коломінського.

З метою здійснення емпіричної діагностики ми сформували вибірку респондентів на базі комунального закладу загальної середньої освіти «Ліцей № 2 Хмельницької міської ради». У діагностичному етапі дослідження взяли участь 46 учнів 5-6-х класів (з них 26 дівчат та 20 хлопців). Дослідження проводилося у травні 2024 року. Нижче представлені інструкції щодо впровадження діагностичних методик [40].

З метою аналізу якості навчальних досягнень учнів 5-6 класів обчислюється відсоткове значення кількості здобувачів з високим та достатнім рівнями за основними предметами: математика, українська мова, англійська мова та загальний показник якості.

Анкета «Визначення стану психологічного клімату у класі» містить 6 запитань. Згідно інструкції потрібно відповісти на них, позначивши кружечком відповідь, що виражає думку респондента. Обробка результатів здійснюється наступним чином. За відповідь на кожне запитання анкети учень отримує

стільки балів, який номер відповіді він вибрав. Далі підсумовуються бали з усіх питань. Сума балів характеризує наступні показники:

6 – 12 балів – учень високо оцінює психологічний клімат у класі. Йому подобаються однокласники, з якими він навчається.

13 – 18 балів – учень скоріше байдужий до психологічного клімату класу, у нього може бути інша група, де спілкування йому більш значуще.

19 – 30 балів – учень оцінює психологічний клімат у класі як незадовільний.

Наступна методика А. Фідлера дозволяє оцінити психологічну атмосферу в класі. В основі лежить метод семантичного диференціалу. Методика цікава тим, що допускає анонімне обстеження, а це підвищує її надійність [30].

Згідно інструкції, у запропонованій таблиці наведено протилежні за змістом пари слів, за допомогою яких можна описати атмосферу у групі, колективі. Досліджуваний має поставити відповідну відмітку. Чим ближче до правого чи лівого слова в кожній парі, тим більше виражена ця ознака у колективі.

Наступна методика – соціометрія – це спосіб діагностики соціальної психології, розроблений Дж. Морено, для кількісного висловлювання структури міжособистісних взаємин у групі, з числа і характеру взаємних виборів її членів за певним соціометричним критерієм. Метод соціометрії застосовується також для діагностики міжгрупових відносин з метою їх зміни, покращення та вдосконалення. Соціометрія дозволяє вивчати типологію соціальної поведінки людей в умовах групової діяльності, будувати висновки щодо соціально-психологічної сумісності членів конкретних груп.

Цілі соціометричної процедури:

- 1) вимірювання ступеня згуртованості-роз'єднаності групи;
- 2) виявлення авторитету членів групи за ознаками симпатії-антипатії, де на крайніх полюсах виявляються «лідер» групи та «відкинутий»;
- 3) виявлення внутрішньо-групових, згуртованих неформальних утворень та їх лідерів.

Дані соціометрії з виміру авторитету формального та неформального лідерів успішно використовуються для перегрупування людей у командах, що дозволяє знизити напруженість у колективі, яка виникає через взаємну ворожість. Соціометричне дослідження може проводитись у групі і не потребує великих часових витрат (до 15 хв.) [32, с. 80].

Соціометрія не є радикальним способом вирішення внутрішньо-групових проблем, причини яких слід шукати не в симпатіях та антипатіях членів групи, а у глибших джерелах. Надійність методики соціометрії залежить від правильного відбору критеріїв соціометрії, що диктується програмою дослідження та попереднім знайомством зі специфікою групи. Процедура соціометрії включає постановку завдань дослідження та вибір об'єктів вимірювань, після чого формулюються основні гіпотези та положення щодо можливих критеріїв опитування членів груп. Соціометрія не передбачає повної анонімності, тому що інакше вона була б мало ефективною. У зв'язку з цим, вимоги експериментатора розкрити свої симпатії та антипатії можуть викликати внутрішні труднощі у досліджуваних та небажання брати участь в опитуванні.

Вибрані критерії соціометрії заносяться на спеціальну картку або пропонуються в усному вигляді на кшталт інтерв'ю. Кожного члена групи просять відповісти на них, вибираючи тих чи інших членів групи залежно від більшої чи меншої схильності, переваги їх у порівнянні з іншими, симпатій або, навпаки, антипатій, довіри чи недовіри тощо. Усіх членів групи просять написати під цифрою 1 прізвище члена групи, якого вони вибрали б у першу чергу, під цифрою 2 – кого б вони вибрали, якби не було першого, під цифрою 3 – кого б вони обрали, якби не було першого та другого. Наступним йде питання про особисті стосунки. На підтвердження достовірності відповідей дослідження проводять кілька разів, але з іншими питаннями.

Форми соціометричної процедури:

1) непараметрична процедура – досліджуваному пропонується відповісти на питання соціометричної картки без обмеження кількості виборів

респондента. Позитивні сторони: можливість виявлення, так званої, емоційної експансивності кожного члена групи, можливість зробити зріз різноманіття міжособистісних зв'язків у груповій структурі. Недоліки: проблеми аналізу, велика можливість отримання випадкового вибору;

2) параметрична процедура – досліджуваним пропонують вибирати суворо фіксовану кількість з усіх членів групи. Позитивні сторони: збільшується надійність, полегшується статистична обробка. Недоліки: неможливість розкрити різноманіття взаємовідносин групи, можна виявити лише найбільш суб'єктивно значимі зв'язку.

Основними діагностичними показниками соціометричного дослідження є: соціометричний статус учня в системі міжособистісних відносин. Статус дитини визначається шляхом підрахунку отриманих нею виборів. Діти можуть бути віднесені до однієї з чотирьох статусних категорій: «зірки», «уподобані», «прийняті», «неприйняті»;

рівень благополуччя взаємин. Визначається співвідношенням сумарних показників сприятливих та несприятливих статусних показників. Якщо більшість дітей групи перебувають у сприятливих статусних категоріях, рівень добробуту взаємин визначається як високий; при однаковому співвідношенні – як середній; при переважанні групи дітей із несприятливим статусом – як низький;

коефіцієнт взаємності. Виражає характер відносин у групі. Обчислюється як відношення числа взаємних виборів до загальної кількості виборів і виражається у відсотках. За величиною показника групу можна віднести до одного з чотирьох рівнів взаємності: I – 15-20% (низький рівень), II – 21-30% (середній рівень), III – 31-40% (високий рівень), IV – 40% та вище (надвисокий рівень);

коефіцієнт задоволеності взаєминами. Визначається відсотковим співвідношенням числа дітей, які мають взаємні вибори, до всіх дітей групи. На підставі даного показника можна будувати висновки, наскільки діти задоволені своїми відносинами. Нормативні показники: I – 33% та нижче (низький рівень);

II – 34-49% (середній рівень); III – 50-65% (високий рівень); IV - 66% і вище (вищий рівень);

індекс ізольованості. Обчислюють як відсоток членів групи, які опинилися без жодного вибору.

2.2. Дослідження особливостей академічної успішності учнів та рівнів психологічного клімату класних колективів

У нашому дослідженні взяли участь 22 учні 5-го та 24 учні 6-го класів комунального закладу загальної середньої освіти «Ліцей № 2 Хмельницької міської ради». Середній вік досліджуваних – 10-12 років. Першим етапом нашої емпіричної частини був аналіз академічної успішності учнів протягом 2023-2024 навчального року (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Аналіз академічної успішності респондентів

Класи	I семестр	II семестр	Рік
5 клас	56,50%	40,90%	48,70%
6 клас	48,10%	46,70%	47,40%

Згідно отриманих результатів дослідження, представлених у таблиці 2.1, ми бачимо, що 48,7% учнів 5-х класів мають високий та достатній рівні академічної успішності за основними предметами. 47,4% здобувачів освіти 6-х класів також продемонстрували високий і достатній якісні показники навчання. Результати дослідження I, II семестрів та річного оцінювання графічно представлені на рисунку 2.1.

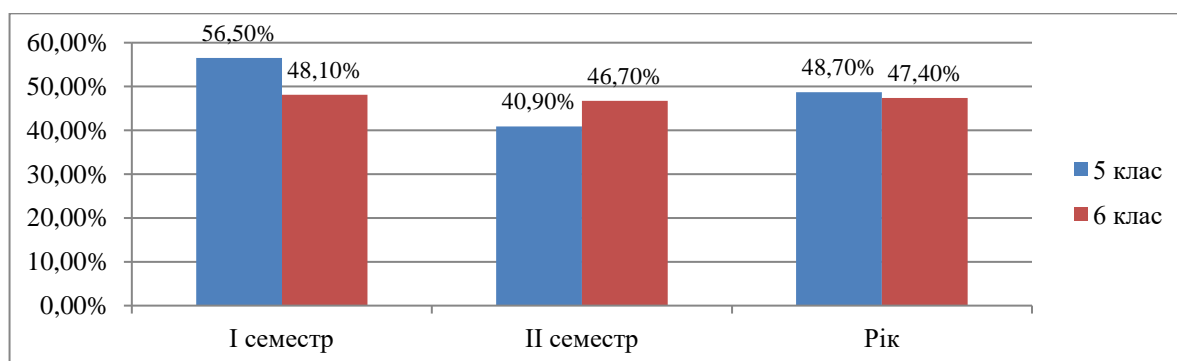

Рисунок 2.1 – Рівень якості навчальних досягнень учнів 5-6 класів

Відповідно, ми спостерігаємо майже схожі показники якості навчальних здобутків учнів 5 та 6 класів, що дозволяє нам розглядати усіх респондентів як типову репрезентативну вибірку.

Наступним етапом було визначення стану психологічного клімату у класних колективах за допомогою групового анкетування учнів. Так, анкета «Визначення стану психологічного клімату у класі» дозволила визначити відсоткові значення рівнів сприйняття стану психологічного клімату у класних колективах (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Стан психологічного клімату у класних колективах

Класи/рівні	Високий рівень	Задовільний рівень	Незадовільний рівень
5 клас	17,3 %	48,4%	34,3%
6 клас	28,2%	43,6%	28,2%

17,3% учнів 5 класу високо оцінюють психологічний клімат у своєму класному колективі. 48,4% респондентів з 5 класу скоріше байдужі до психологічного клімату власного колективу. Ці учні можуть мати іншу групу, де спілкування для них є більш значущим. 34,3% опитаних відзначили психологічний клімат у своєму класі як незадовільний (рис. 2.2.).

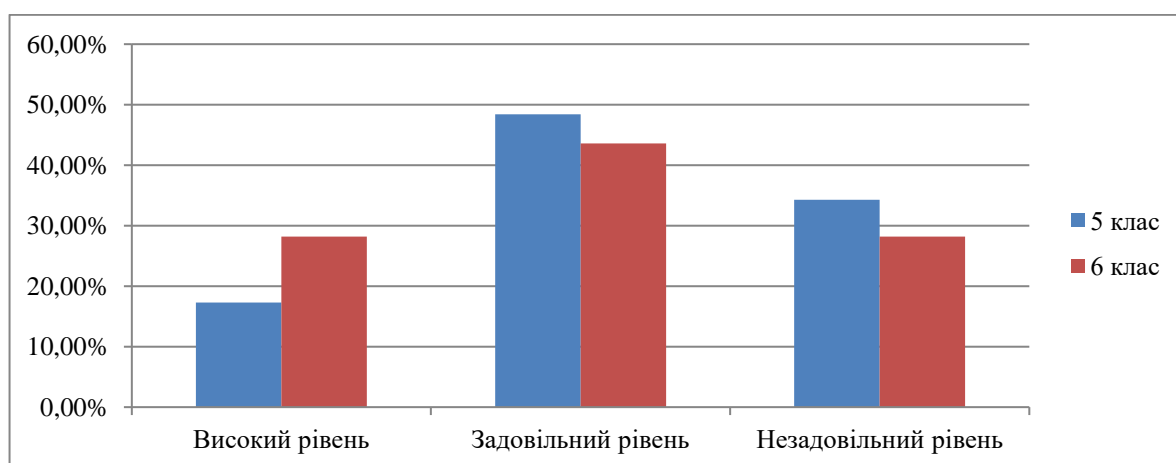

Рисунок 2.2 – Рівень стану психологічного клімату учнів 5-6 класів

28,2% учнів 6 класу вказали, що сприймають психологічний клімат у класі на високому рівні і аналогічне значення (28,2% респондентів) представляє незадовільний рівень. 43,6% учнів сприймають психологічний клімат у своєму класі на задовільному рівні.

Наступним етапом нашого дослідження була діагностика респондентів за методикою А. Фідлера, яка дозволила оцінити психологічну атмосферу в класних колективах. Отримані дані під час емпіричного дослідження подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3 – Оцінка психологічної атмосфери в класах за А. Фідлером

Класи	Недоброзичлива	Нейтральна	Доброзичлива
5 клас	20%	66%	14%
6 клас	16%	50%	34%

Результати діагностують той факт, що лише 14% респондентів з 5 класу вважають психологічний клімат учнівського колективу по-справжньому доброзичливим, 20% мають думку, що клімат недоброзичливий, а 66% демонструють нейтральний статус, що вказує на наявність дестабілізуючих чинників в класі (див. рис. 2.3).

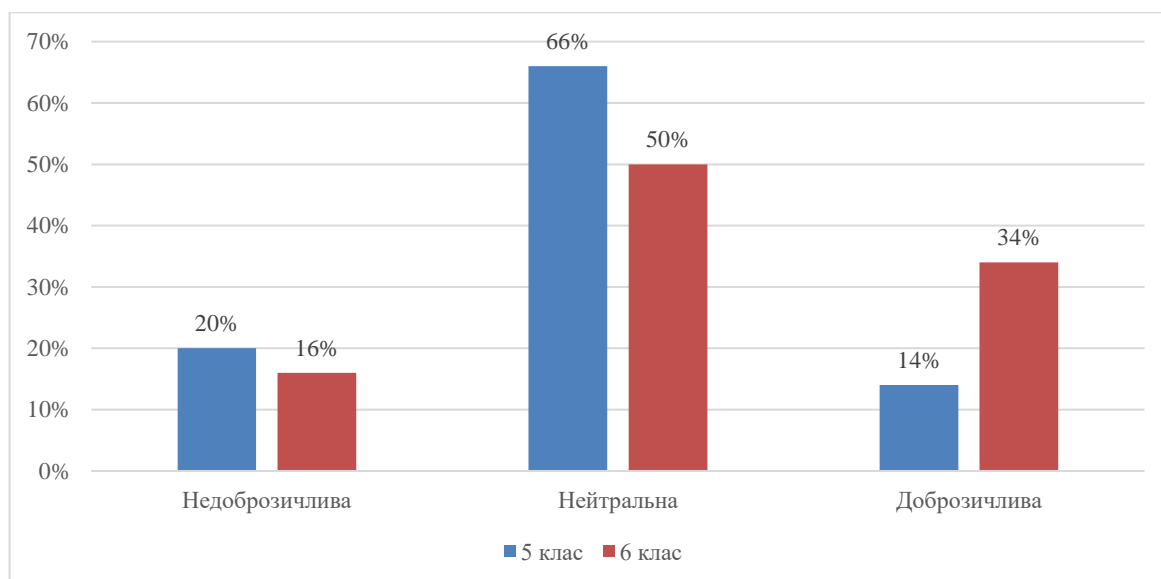

Рисунок 2.3 – Психологічна атмосфера в 5-6 класах за А. Фідлером

Серед учнів 6 класу 16% досліджуваних в колективі відчують недоброзичливість, тобто в групі відсутній інтерес до однокласників, діти байдуже ставляться до навчання або один до одного, відчутна часом зневага, неувважність чи презирство. 50% респондентів зберігають нейтральний статус щодо атмосфери групи, тобто вони думають або відчувають дестабілізуючі чинники, що порушують позитивний психологічний клімат та стають

загрозливими факторами для продуктивного, комфортного навчання. 34% шестикласників відчують себе морально комфортно в класному колективі і вважають атмосферу в класі позитивною. У комфортних взаєминах однокласники ставляться один до одного з пошаною, визнають заслуги та здатні бачити позитивні риси один одного і це, в свою чергу, сприяє підвищенню продуктивності навчання. Варто зауважити, що великий вплив на психологічний клімат має задоволеність учнів характером міжособистісних відносин та умовами навчання.

Четвертою методикою, яку ми використали у нашому дослідженні, була соціометрія Дж. Морено в адаптації Я. Коломінського. На рисунку 2.4 представлена соціограма позитивних виборів учнів 5 класу.

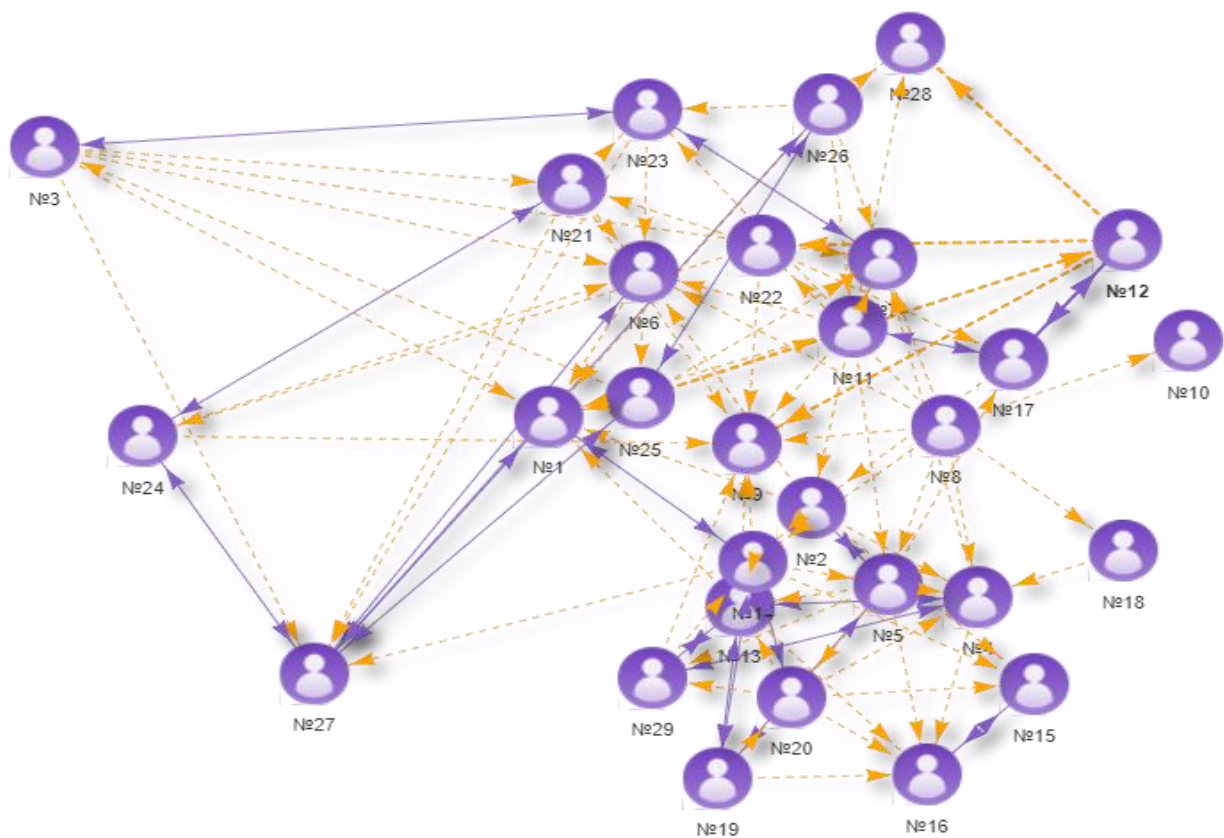

Рисунок 2.4 – Соціограма позитивних виборів

Коефіцієнт взаємності (єдності) респондентів 5 класу – 49%, що вказує на низький рівень з переважанням в групі учнів із низьким статусом. Коефіцієнт групової роз'єднаності становить – 62% (середній рівень).

отримали жодного позитивного вибору. 3 учнів визначено, як аутсайдерів, оскільки вони отримали тільки негативні вибори. Високий позитивний соціометричний статус мають 2 учнів. Саме ці діти мають великий вплив на однокласників, комфортно почувають себе у взаємостосунках, мають потенційну здатність до лідерства. Високий індекс негативного статусу має 1 респондент. Згідно спостереження та інтерв'ю з класним керівником та іншими педагогами він є джерелом основних міжособистісних конфліктів в класному колективі.

Індекс емоційної експансивності (потреби у спілкуванні) у 5 класі середній. Він характеризує роль особистості в групі як джерела передачі соціальної і психологічної інформації та визначає рівень задоволеності потреби у спілкуванні. Високий рівень задоволеності мають 6 учнів, тоді як низький рівень задоволеності у спілкуванні мають 8 учнів.

Індекс популярності, авторитетності враховує отримані особою позитивні та негативні вибори та характеризує міру впливу (позитивного або негативного) особистості на групу. Показує потенційну здатність особистості до лідерства. У 5 класі високі показники мають 2 учнів.

Нижче на рисунках 2.6 та 2.7 представлені соціоматриці позитивних та негативних виборів респондентів з 6 класу.

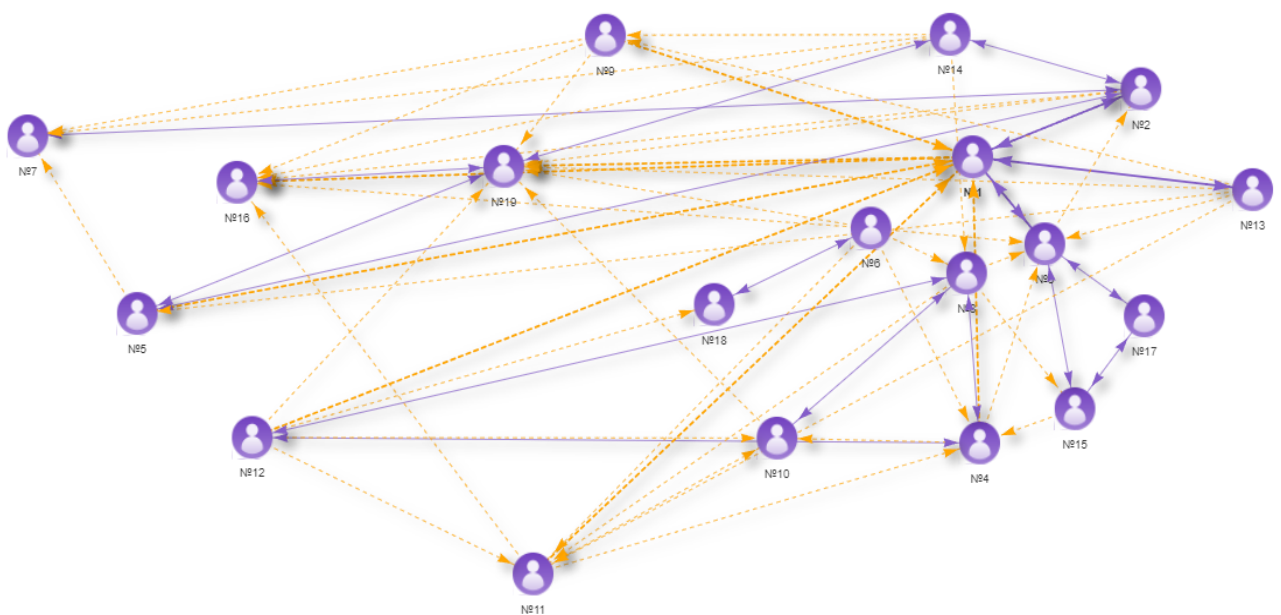

Рисунок 2.6 – Соціоматриця позитивних виборів учнів 6 класу

Коефіцієнт взаємності (єдності) досліджуваних класу – 67%, що вказує на рівень «вище середнього» з переважанням в групі учнів із високим позитивним статусом. Коефіцієнт групової роз'єднаності становить – 58% (рівень нижче середнього), що вказує на відмінність від попередньої групи респондентів в напрямку покращення соціопсихологічної взаємодії однокласників.

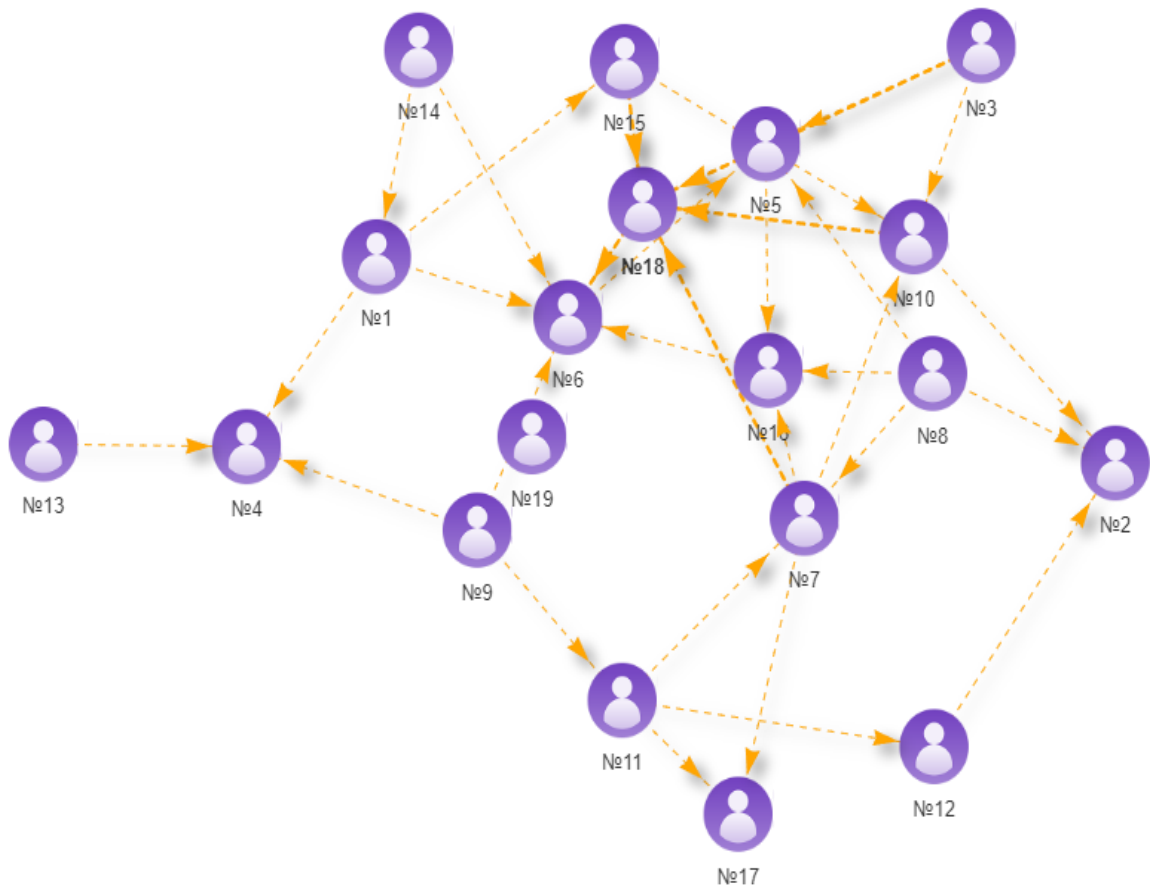

Рисунок 2.7 – Соціоматриця негативних виборів учнів 6 класу

Рівень групової згуртованості в 6 класі становить 66%, що свідчить про рівень вище середнього. Емоційна згуртованість також є вище середньою, складаючи 79%. Індекс емоційної згуртованості вказує на рівень емоційної привабливості у спілкуванні між однокласниками та бажання зберегти міжособистісні взаємини в класному колективі. Зазначений індекс показує, що в класі меншою мірою проявляються проблеми соціальних взаємин, зокрема, емоційні міжособистісні конфлікти.

У класі визначено двох лідерів, які отримали найбільше позитивних виборів. Також визначено 12 учнів, які є переважачими, тобто отримали більше половини позитивних виборів. Далі є група знехтуваних учнів (5

респондентів), які отримали менше половини позитивних виборів. Також було виявлено 2 ізольованих респондентів, які не отримали жодного позитивного вибору, і 2 учнів, які є аутсайдерами, оскільки отримали лише негативні вибори.

Щодо індексу емоційної експансивності, у 6 класі він також є середнім. Цей показник характеризує роль окремого учня в класі як джерела передачі соціальної та психологічної інформації та визначає рівень задоволеності потреби у спілкуванні. У класі 8 учнів високо задоволені цією потребою, тоді як 5 учнів відчувають низький рівень задоволеності у спілкуванні.

Індекс популярності та авторитетності враховує отримані дитиною позитивні та негативні вибори, характеризуючи міру впливу (позитивного або негативного) особистості на класний колектив. Цей показник відображає потенційну здатність особистості бути лідером і у групі шестикласників високі показники також мають 2 учнів.

Для перевірки достовірності впливу психологічного клімату на ефективність навчання в умовах війни ми здійснили кореляційний аналіз за Пірсоном. Після проведеного аналізу було встановлено, що існує статистично значущий зв'язок між психологічним кліматом в класному колективі та успішністю учнів у навчанні (якісний показник навчання за середнім балом), а також з їх залученням до навчальної діяльності. Коефіцієнт кореляції між кліматом та успішністю становить 0,361, що свідчить про помірний зв'язок, а показник $p \leq 0,005$ підтверджує статистичну достовірність цього зв'язку.

Таким чином, можна стверджувати, що сприятливий психологічний клімат в учнівській групі сприяє підвищенню успішності здобувачів освіти. Щодо зв'язку між психологічним кліматом та залученням до навчальної діяльності, то $r=0,247$, що також свідчить про помірний зв'язок, а показник $p \leq 0,05$ підтверджує статистичну достовірність цього зв'язку. Це означає, що покращення психологічного клімату у класних колективах може сприяти більшому залученню учнів 5-6 класів до навчальної діяльності та підвищенню їх активності в навчальному процесі, особливо в період війни в Україні.

Водночас, було виявлено сильний зв'язок між залученням до навчальної діяльності та успішністю в навчанні. Кореляція між ними дорівнює 0,684, а $p \leq 0,0001$, що свідчить про високу значущість цього зв'язку. Таким чином, можна стверджувати, що активна участь учнів у навчальному процесі сприяє покращенню їх академічної успішності. Крім того, було встановлено зв'язок між залученням до навчальної діяльності та задоволеністю від навчання. Коефіцієнт кореляції становить 0,334, що також свідчить про помірний зв'язок, а $p \leq 0,006$ підтверджує статистичну достовірність цього зв'язку. Отже, чим більше учні залучені до навчальної діяльності, тим більше їх суб'єктивне задоволення від навчання.

Також під час кореляційного аналізу було встановлено, що існує статистично значущий зв'язок між залученням до навчальної діяльності та ставленням до однокласників (соціометрична процедура). Показник кореляції має помірну силу ($r = -0,235$), а рівень значущості $p \leq 0,04$, що свідчить про статистичну достовірність цього зв'язку. Від'ємна кореляція вказує на обернений зв'язок: зі збільшенням залучення до навчальної діяльності зменшується ціннісне ставлення учнів до однокласників. Це може бути пов'язано зі зростанням конкуренції між дітьми у класі. Проте, для підтвердження цієї гіпотези потрібні додаткові дослідження.

Таким чином, з результатів нашого дослідження видно, що психологічний клімат дуже тісно пов'язаний з успішністю учнів 5-6 класів у навчальній діяльності та їх залученням до навчального процесу. Чим сприятливіший клімат у класному колективі, тим вища успішність респондентів і тим більше вони демонструють активність у навчальній діяльності.

У наступному пункті роботи представлені практичні рекомендації щодо формування психологічного клімату в учнівських класах під час навчання в умовах війни.

2.3. Практичні рекомендації щодо формування сприятливого психологічного клімату в учнівських колективах під час навчання в умовах війни

Створення сприятливого психологічного клімату в учнівських колективах під час навчання в умовах війни можливе за умов проведення практичних занять психолога з навчання підлітків саморегуляції поведінки та особливостей взаємодії з однолітками. При організації практичних занять тренеру варто наголошувати на наступних загально-психологічних моментах:

1. Зовнішні прояви впливають на внутрішнє та психічне;
2. Слово діє не тільки на того, кому воно адресоване, а й на того, хто його каже.
3. Перебудова способів поведінки, оволодіння способами мовного спілкування досягається лише у практичній діяльності, яка має бути максимально наближена до повсякденної діяльності.

На перших етапах роботи з групою, у рамках нашого дослідження – з класом, треба пояснити, наскільки психічний стан залежить від його зовнішніх проявів. Наприклад, невпевнена хода посилює нерішучість; метушливі рухи посилюють занепокоєння; жалібна інтонація діє гнітюче навіть на того, хто говорить. Підліткам варто пояснити, що внутрішню спрямованість варто перемістити на зовнішню: поставу, рух, міміку. Відчуття фізичного розкріпачення, вибір гармонійних поз і навіть виразу обличчя – все це зменшить невпевненість і зменшить почуття незручності.

Психолог або класний керівник може попросити дитину стати так, як їй зручно. Дитині це легше зробити, заплющивши очі. Потім можна попросити решту однокласників стати в таку саму позу і прокоментувати, чи зручно їм у ній перебувати. Це допоможе зрозуміти відчуття всіх членів групи. Те саме можна зробити з мімікою кожного окремо. В даному випадку буде актуальним застосувати дзеркальну техніку: кожен підліток показує звичайну міміку, жестикуляцію і позу свого сусіда або того, хто знаходиться навпроти. Даний

метод дасть можливість побачити себе очима інших і зробити висновки, чи комфортно підлітку з тим, яким він постає в очах однокласників.

Важливо опрацювати з дітьми їхнє володіння голосом. Цьому сприяє читання вголос, співи, декламація віршів. Слід написати на папері невеликі уривки, які учні витягнуть навмання та зачитують уголос. Можна попросити не просто озвучити їх, але зробити це особливим чином, наслідуючи відому особистість, тварину тощо. По-перше, це підніме загальний настрій, а по-друге, дасть підліткам можливість «погратись» із власним голосом, відчутти його можливості.

За кілька місяців подібної роботи підліток може набути навичок саморегуляції, які йому допомагатимуть успішно контактувати з людьми. Безумовно, важлива робота самого учня. У перебудові відносин життєвої ситуації вихідним моментом є ставлення учня до педагога. Важливо пояснити дітям, що ця робота над собою не може бути виконана погано чи добре. Це своєрідна гра, яка допомагає їм пізнати себе та оточуючих. У цій грі підлітки мають лише з самим собою, і, водночас, вони можуть допомагати іншим здобути перемогу. Такий коментар від класного керівника чи психолога необхідний, щоб уникнути негативних наслідків такої взаємодії.

Важливим етапом є навчання підлітків спілкування через гру. Гра – найважливіше джерело розвитку свідомості, довільності поведінки, особлива форма моделювання відносин. У грі формується потреба дитини впливати на світ. Насамперед, гра відображає дійсність, даючи можливість її перетворювати. Ситуації, які програють діти, уявні, але почуття, які вони відчують, реальні. Ця особливість ігрового процесу несе у собі величезний розвиваючий і виховний потенціал. По-перше, важливим є досвід переживання різного спектру емоцій, а по-друге, через це переживання можна виховати позитивне ставлення до спільної діяльності, до комунікативної взаємодії, знаходження в даному моменті життя. Дитина, граючи ту чи іншу роль, не просто фіктивно переноситься в чужу особистість; входячи у роль, вона

розширює, збагачує, поглиблює власну особистість. Гра сприймається як один із видів діяльності.

К. Гросс, представник соціального наукового вивчення гри, вважав, що про гра є своєрідним приготуванням до життя. Йому належить теорія гри як ненавмисного самовиховання дитини. Він бачив у ній первинну форму залучення людини до соціуму через добровільне підпорядкування лідеру чи правилам. К. Гросс підкреслював, що у грі виховується почуття відповідальності за себе і за групу, розвивається прагнення показати свої можливості у дії заради групи, а також формується здатність до навчання. Крім того, він виділяв такий феномен гри як «штучне розширення нашого інстинкту симпатії». Науковець розглядав дорослу гру з погляду функцій, які вони виконуються нею у культурі:

- 1) функція доповнення буття до інтелектуальної, фізичної та емоційної сфери особистості;
- 2) функція звільнення та набуття свободи особистості;
- 3) функція гармонізації світу та людини зі світом.

Усі вищеописані функції важливі для становлення підлітка як особистості, його гармонізації. Ми стверджуємо, що психологічний клімат колективу безпосередньо залежить від почуття визнання у ньому кожного його члена. Гра – це спосіб самовираження. Важлива роль розвитку даної теорії належить психологу зі світовим ім'ям Ж. Піаже. Сенс ігрової взаємодії він бачив у тому, щоб домогтися суспільного схвалення, задоволення своїх можливостей, позбутися внутрішньої напруги. Гра – своєрідна підготовка до подолання реальних життєвих труднощів. На думку Ж. Піаже, гра з'являється у процесі розвитку людини на кожній наступній стадії, при цьому, ніколи не зникаючи повністю. Це відбувається у таких формах:

- а) гра-вправа. Приводить до формування найскладніших навичок;
- б) символічна гра. Сприяє формуванню семіотичної функції та процесів заміщення реальності знаками та символами, створюючи цим основу художньої діяльності;

в) гра із правилами. Допускає змагання та співпрацю.

З психотерапевтичних позицій, за З. Фрейдом, гра заміняє техніку вільних асоціацій, на якій базується психоаналіз. Основні функції ігор: зняття заборон, ілюзорне задоволення невдоволених бажань. У психотерапії та педагогіці часто дитячий театр використовується як метод корекції для замкнених та сором'язливих дітей. Серед учасників вистави має панувати доброзичлива атмосфера, а її основу мають становити активні учні, які можуть допомогти розкритися іншим.

Необхідність мистецтва та гри для людини Л. Виготський пояснював таким чином: «Світ вливається в людину через широкий отвір тисячею покликів, потягів, подразнень, незначна їх частина реалізується і ніби впливає назовні через вузький отвір. Цілком зрозуміло, що ця частина життя, що не здійснилася, не пройшла через вузький отвір нашої поведінки, повинна все одно прожитися. Якраз гра і дає можливість реалізувати деякі ролі «частини життя, що не здійснилася» [3].

Дж. Морено пропонував корекцію та терапію групи за умови її найактивнішої участі, зважаючи на те, що причина виникнення неврозів – внутрішній конфлікт людини з малою групою. Він ставився до дитячої гри, як до методу терапії та засобу попередження конфліктів, символічного втілення бажань, способу підготовки свідомості та психіки дитини до майбутніх форм дорослої поведінки та стосунків [45].

Сучасна гра – це вихід за межі звичайного та буденного, це надання людині можливості творити, виходити з глибини почуттів назовні у світ успішної діяльності та комунікації. Вона розвиває почуття емпатії, яке необхідно підлітку, щоб краще зрозуміти себе та оточуючих. Під емпатією мається на увазі здатність розуміти психічні стани інших людей, емоційно ідентифікувати себе з ними та давати відгук. Крім того, гра може навчити рефлексувати, тобто самозаглиблюватися, бачити свою позицію та поведінку з іншої сторони.

Пропонуємо список ігор, які можуть бути використані в роботі з підлітками щодо корекції групового психологічного клімату в умовах війни:

1) гра з розвитку соціально-рольового потенціалу учасників групи «Ненаселений острів». За допомогою неї можна діагностувати соціально-рольові позиції групи. Психолог чи педагог озвучує наступну інструкцію: «Волею долі ви опинилися на березі безлюдного острова. На острові немає цивілізації. Але тут багатий тваринний та рослинний світ. Більше вам про цей острів нічого не відомо. Як далеко острів знаходиться від цивілізації і чи є можливість врятувати вас, ви не знаєте. Навігаційних предметів у вас немає. Ваше завдання – створити умови, в яких ви могли б вижити. Зрозумійте серйозність і драматичність того, що сталося, тому що люди в таких умовах часто стають неадекватними, за дратівливістю спалахує лють і бійки на смерть. Ви маєте освоїти острів, намалювати карту, налагодити соціальне життя, створити закони тощо».

Після закінчення вправи можна проаналізувати, що кожен учасник відчував, перебуваючи у своїй ролі, дізнатися, чи вибрав він її сам, як було організовано процес обговорення. За допомогою цієї гри можна дізнатися:

- інформацію про взаємини, симпатію, антипатію, виявити лідерів, стратегію поведінки підлітків у групі;
- особистісні риси учнів, приховані у поведінкових контактах.

Ця гра дозволяє показати підліткам, як будуються стосунки у людському суспільстві.

2) гра з розвитку емпатії «КУБОУ». Назва вправи розшифровується «Кондитер Убив Бджолу Одним Ударом». Вона схоже на гру «зіпсований телефон», але вимагає фіксації зрозумілого на папері, що дозволяє провести глибокий психологічний аналіз. Декілька дітей (7-8 осіб) виходять за двері. Першому учаснику педагог чи психолог каже фразу: «Кондитер убив бджолу одним ударом». Входить один учень. Завдання першого – пояснити без допомоги слів цю фразу. Той записує її на папері, як зрозумів, не озвучуючи. При цьому він не повинен бачити попередній запис. Потім учень показує

наступне те, що зрозумів сам (записав на папері) і так далі. У фіналі вправи всі фрази зачитуються у порядку їх написання. Ця вправа спрямована на розвиток творчих здібностей, у тому числі, після завершення варто обговорити з підлітками такі питання:

Чи вдалося зберегти початковий варіант? Чому?

Що допомагало вгадувати зміст побаченого?

Що заважало зрозуміти те, що хочуть показати?

3) гра з розвитку почуття відповідальності іншого учасника групи «Сліпий і поводитир». Педагогу чи психологу варто пояснити учням, що відповідальність – це ознака зрілої особистості та головна риса справжнього лідера. Підлітки думають, що лідер – це людина, яка отримує загальне визнання та успіх за свої особистісні характеристики. Потрібно за допомогою цієї гри та слів переконати їх, що це копітка праця. Вправа має відбуватися серйозно, учасники повинні відчувати один одного. Реквізит: для кожної пари – пов'язка на очі.

Приміщення має бути просторим, без перешкод, що можуть заважати. Учасники діляться на пари. Один із них зав'язує очі. У приміщенні розставляються кілька стільців – створюється смуга перешкод. «Поводир» повинен привести «сліпого» таким чином, щоб він почував себе легко і впевнено. «Поводир» не має права розмовляти. Потім учасники змінюються ролями.

Вправа викликає сильні емоції у підлітків, тому важливо дати їм можливість поділитися ними один з одним спочатку у парах, а потім – з усією групою. З дітьми варто обговорити наступні питання:

Як ви почували себе у ролі «сліпого», «поводиря»?

Чи вів вас «поводир» дбайливо та впевнено?

Що ви робили, щоб зміцнити довіру свого однокласника?

У якій ролі вам було краще та чому?

4) Гра «Скульптури, які говорять». Мета: підвищення рівня взаємодії групи.

За інструкцією, один учасник стає «скульптором», ще двоє добровольців – «пластиліном», «глиною», тобто тим матеріалом, з якого необхідно буде «ліпити фігури». Майбутнім скульптурам заплющують очі. Група учасників, які стали спостерігачами, загадують двох персонажів однієї казки, наприклад: Червону Шапочку та Вовка, або Мальвіну та П'єро тощо. Тільки загадують вони так, щоб самі персонажі не знали, кого з них ліплять. «Скульптор» розпочинає свою роботу. Коли її завершено, «скульпторам» розв'язують очі. Ведучий називає їм казку, персонажами якої є, але самих персонажів не називає. Вони розпочинають діалог, у процесі якого намагаються зрозуміти, кого вони грають.

Ця вправа допомагає підліткам спробувати побудувати свою взаємодію на позиціях співробітництва. Вони прагнуть спільної мети (зрозуміти, хто є ким) і таким чином опиняються в ситуації невизначеності, вирішити яку вони можуть лише спільно. Залучення творчих здібностей дає їм можливість розкріпачитися. Ця вправа є ефективною для вирішення міжособистісних конфліктних ситуацій, якщо для неї вибрати конфліктуючих учасників групи. На етапі рефлексії з підлітками варто обговорити такі аспекти:

Що ви відчуваєте після виконання вправи?

Чи вдалося вам впоратися із завданням та вгадати свої персонажі?

Скільки часу вам знадобилося?

Яку роль відігравав кожен учасник?

Що заважало під час виконання завдання?

Що ви особливого відзначили під час вправи?

5) Гра «Хвальки». Мета: подолання сором'язливості.

Іноді має сенс хвалитися перед собою своїми успіхами. Це дозволяє людям вести позитивні внутрішні монологи, особливо у складних ситуаціях. Ця гра дозволяє дітям подолати власну сором'язливість. Крім того, ми можемо показати їм, як це приємно – радіти успіхам інших.

Психолог озвучує інструкцію: «Сядьте всі в одне коло. Зараз я розповім, як відбуватиметься наша гра. Кожен подумає про якесь своє досягнення. Не має

значення, це велике досягнення або маленьке. Головне, щоб воно було важливим конкретно для вас. Я почну гру, підійду до когось із вас і розповім йому про те, чим я пишаюся, і постараюся показати, наскільки мене це порадувало. У відповідь учень скаже: «Я радий за тебе». Потім я сяду на своє місце, а цей учень підійде до наступного та розповість йому про свій успіх. Той у свою чергу теж скаже: «Я радий за тебе». І продовжить цю гру далі. Дуже важливо, щоб дитина розповідала про свої досягнення не всій групі, а конкретному учаснику. Таким чином, інформація про успіхи однокласників буде сприйнята кожною дитиною.

Аналіз вправи:

Чи легко тобі було радіти з іншими дітьми?

Чи легко було тобі говорити про свої успіхи?

Чи дізнався ти щось нове про когось із хлопців?

Таким чином, психологічний клімат у класі є важливим аспектом, який впливає на навчання та самопочуття учнів. Для покращення психологічного клімату можна використовувати наступні підходи: комплексне формування позитивного психологічного клімату в колективі учнів. Важливо враховувати норми, цінності та переконання учасників освітнього процесу; системне та постійне покращення атмосфери у класі вимагає системної та постійної роботи; використання корисних ігор для дітей може сприяти поширенню позитивних переконань; комунікація з практичним психологом закладу освіти.

Висновки до розділу

У другому розділі проводилося практичне дослідження психологічного клімату учнівських колективів в умовах війни. Процедура діагностичного етапу дослідження включала аналіз якості навчальних досягнень учнів 5-6 класів, анкетування з метою визначення психологічного клімату у класі, застосовано методику оцінки психологічної атмосфери в класі А. Фідлера та проведено соціометричне дослідження Дж. Морено в адаптації Я. Коломінського.

Дослідження особливостей академічної успішності учнів продемонструвало, що майже половина досліджуваних з 5-го класу мають високий та достатній рівні академічної успішності за основними предметами, а серед учнів 6-го класу 47,4% респондентів мають високий і достатній якісні показники навчання. Результати діагностики психологічного клімату в 5-6 класах дають розуміння динаміки в класних колективах. У 5 класі учні більш вразливі та нестійкі у спілкуванні, тоді як у 6 класі вони показують кращу адаптацію до соціального середовища. У 5 класі може відмічається менше взаємодії між учнями, а в 6 класі учні більше спілкуються один з одним та вступають в контакт. У 5 класі учні можуть більше реагувати на стрес та конфлікти, тоді як у 6 класі вони можуть більше контролювати свої емоції. Згідно анкетування, у 6 класі відзначено більше можливостей для співпраці, проектів та роботи в команді.

Розроблено практичні рекомендації щодо формування сприятливого психологічного клімату в учнівських колективах під час навчання в умовах війни. Важливо акцентувати основну увагу на взаємну підтримку та співпрацю у класі. Вчителі та учні повинні підтримувати одне одного, спільно вирішувати проблеми та допомагати в складних ситуаціях. Вчителі повинні бути відкриті до спілкування з учнями: слухати їхні потреби, думки та емоції. Важливо виявляти інтерес до кожного учня. Також залучення шкільного психолога для роботи з учнями та вчителями може допомогти вирішувати психологічні проблеми та покращувати клімат в класі. Вчителі можуть проводити тренінги та заняття з розвитку емоційної компетентності. Це допоможе учням краще розуміти свої емоції та вміти керувати ними. Найкращим форматом такої роботи є застосування терапевтичних та розвиткових ігор. Насамкінець, важливо створювати позитивне спілкування в класі. Педагоги можуть використовувати позитивні підсилювачі, похвали та визнання досягнень учнів.

ВИСНОВКИ

Умови війни не лише змінюють політичний ландшафт та соціальну динаміку, але також мають значний вплив на психологічний клімат, особливо в навчальних закладах. Психологічний клімат визначається сукупністю емоційних, соціальних та психологічних аспектів, що впливають на сприйняття, поведінку та навчання учасників освітнього процесу. Під час конфлікту психологічний стрес, тривога та невизначеність загострюються. Учні та вчителі відчують небезпеку, страх та непевність щодо свого майбутнього, що може відобразитися на їхній здатності зосереджуватися та вчитися. Психологічний дискомфорт може призвести до погіршення уваги, пам'яті та зниження мотивації до навчання. Крім того, військовий конфлікт може призвести до значних перерв у навчанні, евакуації з місць проживання та знищення інфраструктури навчальних закладів. Це призводить до перерв у навчанні, втраті зв'язку зі шкільним середовищем та зменшенню доступу до навчальних ресурсів.

У кваліфікаційній роботі розглянуто поняття, критерії та показники психологічного клімату колективу. Цей феномен визначається як якісна сторона міжособистісних відносин, яка впливає на спільну продуктивну діяльність та розвиток особистості в групі. Встановлено, що до суб'єктивних ознак сприятливого психологічного клімату належать: довіра та вимогливість, сприятлива критика, взаємодопомога. Об'єктивними показниками сприятливого психологічного клімату в учнівському колективі є: результати освітньої діяльності, навчальна дисципліна.

У другому розділі проведено діагностику психологічного клімату та здійснений зріз якості академічної успішності в учнівському колективі (у 5 та 6 класах) та проаналізовано чинники, що впливають на стан психологічного клімату учнівського колективу. Таким чином, з'ясовано, що майже половина респондентів 5-го та 6-го класів мають високий та достатній рівні академічної успішності за основними предметами. Стан психологічного клімату у класних

колективах майже третина опитаних оцінюють як незадовільний, що свідчить про ймовірність деструктивної взаємодії у цих класах. Оцінка психологічної атмосфери в класах показала, що до 20% учнів сприймають її як недоброзичливу з наявними дестабілізуючими факторами. Соціометрична процедура показала середні рівні групової згуртованості, емоційної експансивності та задоволеності від взаємодії з однокласниками.

Перевірка достовірності впливу психологічного клімату на ефективність навчання в умовах війни, здійснена шляхом кореляційного аналізу, показала, що існує статистично значущий зв'язок між психологічним кліматом в класі та академічною успішністю учнів. Визначений коефіцієнт кореляції вказав на помірний зв'язок та підтвердив його статистичну достовірність.

Також були розроблені практичні рекомендації щодо заходів із формування в учнівських колективах сприятливого психологічного клімату. Для забезпечення ефективного навчання в умовах війни необхідно активно працювати над психологічним кліматом в класах. Це може включати в себе проведення психологічних тренінгових занять з використанням ігрових технологій для учнів та вчителів з метою зниження стресу та підвищення адаптивних стратегій управління емоціями. Додатково, важливо створити безпечне та підтримуюче середовище для учнів, де вони можуть відчувати підтримку та розуміння. Це може бути забезпечено за допомогою психологічної підтримки, психологічних консультацій та розвитку механізмів соціальної підтримки. Отже, психологічний клімат має велике значення для ефективності навчання учнів в умовах війни. Забезпечення психологічної підтримки, створення безпечного та підтримуючого середовища та розвиток адаптивних стратегій управління емоціями є ключовими аспектами забезпечення якісної освіти під час збройних конфліктних ситуацій.

Перспективами подальших розвідок вбачаємо дослідження стратегій формування сприятливого психологічного клімату в учнівських колективах, які навчаються у змішаному форматі.